

Телефанко Б. М.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького
ORCID: 0000-0002-4682-3622

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES

Стаття присвячена кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність, яка є однією з актуальних проблем сучасного кримінального права України. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення національної безпеки в умовах військової агресії, тимчасової окупації окремих територій та потреби вдосконалення законодавчого регулювання у цій сфері. Колабораційна діяльність, яка включає співпрацю з окупаційною владою, надання їй допомоги чи сприяння у протиправній діяльності, становить загрозу для територіальної цілісності, суверенітету та конституційного ладу України. У зв'язку з цим актуалізується питання розробки та вдосконалення кримінального законодавства, яке регламентує відповідальність за такі дії, а також забезпечення його ефективного застосування на практиці. Колабораціоніст – це особа, яка усвідомлено співпрацює із окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній державі.

Проблематика полягає також у забезпеченні балансу між захистом державних інтересів і дотриманням прав людини, що є основоположним принципом кримінального права. Водночас дослідження актуальне з огляду на необхідність адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, що регламентують відповідальність за подібні дії, а також урахування досвіду інших держав, які зіткнулися з аналогічними викликами. Кримінальний кодекс України не може суперечити нормам міжнародного законодавства, міжнародні договори мають вищу силу – це зазначено у Кримінальному кодексі України. Але на практиці довести це складно.

Особлива увага приділяється аналізу правових аспектів визначення поняття «колабораційна діяльність», меж відповідальності осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення, та можливостей їхнього диференційованого покарання з урахуванням обставин вчинення цього кримінального правопорушення. Один злочин – різні вироки. Це призводить до сумнівів у тому, яку саме діяльність слід вважати колабораціонізмом. Визначення понять і ознак колаборації є необхідним для ефективного регулювання цієї сфери та розробки заходів протидії.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, колабораційна діяльність, державна зрада, тимчасова окупація, покарання, окупаційна влада.

The article is devoted to criminal liability for collaboration activities, which is one of the urgent problems of modern criminal law of Ukraine. The relevance of the topic is due to the need to ensure national security in conditions of military aggression, temporary occupation of certain territories and the need to improve legislative regulation in this area. Collaborative activities, which include cooperation with the occupying authorities, providing them with assistance or facilitation in their illegal activities, pose a threat to the territorial integrity, sovereignty, and constitutional order of Ukraine. In this regard, the issue of developing and improving criminal legislation regulating responsibility for such actions, as well as ensuring its effective application in practice, is becoming more urgent. A collaborator is a person who knowingly cooperates with the occupying civil or military authorities to the detriment of their own state.

The issue also lies in ensuring a balance between protecting state interests and respecting human rights, which is a fundamental principle of criminal law. At the same time, the study is relevant in view of the need to adapt national legislation to international standards regulating responsibility for such actions, as well as taking into account the experience of other states that have faced similar challenges. The Criminal Code of Ukraine cannot contradict the norms of international law, international treaties have higher force – this is stated in the Criminal Code of Ukraine. But in practice, it is difficult to prove this.

Special attention is paid to the analysis of the legal aspects of the definition of the concept of “collaborative activity”, the limits of responsibility of persons who commit relevant criminal offenses, and the possibilities of their differentiated punishment, taking into account the circumstances of the commission of this criminal offense. One crime – different sentences. This leads to doubts about what activities should be considered collaborationism. Defining the concepts and signs of collaboration is necessary for effective regulation of this area and development of countermeasures.

Key words: criminal liability, collaborationist activity, treason, temporary occupation, punishment, occupation authorities.

Колабораційна діяльність є однією з ключових загроз державній безпеці, особливо в умовах збройної агресії та окупації окремих територій. Визначення поняття та основних ознак цієї діяльності є необхідним для її розуміння, правового регулювання та ефективного запобігання. Кримінальна відповідальність є ключовим механізмом, що забезпечує захист національної безпеки та притягнення до відповідальності осіб, які співпрацюють з окупаційною владою. Це питання досліджує юридичні аспекти відповідальності, аналізує норми Кримінального кодексу України та принципи їх застосування.

Установлення відповідальності за колабораціонізм вимагає всебічного та зваженого підходу. Проте, очевидно, через обмежений час, законодавці не врахували всіх аспектів. По-перше, потрібно було впровадити стратегію перехідного правосуддя, яка повинна балансувати між амністією та кримінальним переслідуванням осіб, винних у колабораціонізмі. По-друге, важливо врахувати політичні фактори, оскільки в іншому випадку зміни в законодавстві можуть ускладнити мирний процес.

У чинному Кримінальному кодексі України вже передбачена кримінальна відповідальність за колабораціонізм, який охоплюється статтею 111 КК України (далі – КК України) як державна зрада. Тому введення окремої нової форми цього злочину призвело в якійсь мірі до плутанини і може порушити права та свободи людини. Колабораційна діяльність може приймати будь-яку з форм державної зради, таких як перехід на бік ворога під час воєнного стану або збройного конфлікту, шпигунство чи надання допомоги іноземним державам або організаціям у проведенні підривної діяльності проти України [1]. Нові статті КК України суперечать міжнародному гуманітарному праву, зокрема Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни, де зазначено: життя цивільного населення повинно зазнати мінімальних змін з приходом окупанта. Ці конвенції встановлюють категорії захищених осіб тат робіт, зокрема адміністративні посади, які наприклад забезпечують роботу лікарень [2].

Важливими є наступні аспекти, що впливають з диспозиції статті 111 КК України:

1. Діяння, окрім шпигунства, визначені в загальному вигляді. Тому дії, такі як «перехід на бік ворога» або «надання допомоги у проведенні підривної діяльності», можуть охоплювати різні форми колаборації, здійснювані в різних сферах: військовій, адміністративній, економічній, а також побутовій (наприклад, надання житла чи транспорту особам, які брали участь у диверсійних актах).

2. Така діяльність є кримінально караною лише в тому випадку, якщо вона умисно спрямована на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності або безпеці України. Це положення, яке відкриває

диспозицію статті 111-1, має обмежувальне значення і дозволяє уникнути криміналізації самого факту співпраці з окупантом, що захищає права осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Тобто, кримінальна відповідальність настає тільки за конкретні дії, які є умисними і спричиняють значну шкоду або створюють реальну загрозу такої шкоди для державної безпеки України.

Не слід розглядати перебування на певній посаді чи виконання професійних функцій за волею окупанта як колаборацію, якщо такі дії не призводять до шкоди для України. Зокрема, не можна вважати, що лише сам факт виконання посадових обов'язків на окупованій території легітимізує владу окупанта або зміцнює її. Важливо пам'ятати, що для багатьох жителів окупованих територій, зокрема в Криму, Донецькій і Луганській областях, колаборація може бути вимушеною і спричинена необхідністю забезпечення своїх життєвих потреб в умовах окупаційного режиму. Ці люди не можуть бути зобов'язані покидати рідну землю, тому для них колаборація може бути способом самозбереження [28].

3. Суб'єктом кримінально-караної колабораційної діяльності, що підпадає під державну зраду, є лише громадянин України. Іноземці та особи без громадянства можуть нести кримінальну відповідальність тільки за ту співпрацю з окупантом, яка відповідає ознакам іншого злочину, зокрема диверсії, шпигунства чи пособництва в конкретних злочинах (наприклад, у терористичних актах). Таким чином, допомога іноземній державі, організації або їх представникам у здійсненні підривної діяльності проти України не є кримінально караною, якщо це не відповідає іншому складу кримінального правопорушення. Це стосується як осіб, які проживали на тимчасово окупованих територіях, але не були громадянами України, так і тих, хто припинив громадянство, а також іноземців і апатридів, які прибули на ці території після початку окупації. Отже, колабораціонізм серед громадян України вже передбачений у чинному КК України в межах визначених законом складів державної зради. Важливо, щоб розширення цих положень не призвело до неясності у визначенні меж кримінальної відповідальності та створити загрози для прав осіб, що проживають на окупованих територіях.

Думається, що вказівка на "добровільність співпраці" у частинах 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України є зайвою, оскільки вчинення примусових дій змінює кримінально-правову оцінку вчиненого. Як відомо, будь-які дії, скоєні під впливом фізичного чи психічного примусу (ст. 40 КК України), можуть мати різні кримінально-правові наслідки – від пом'якшення покарання до його виключення.

Підтримую думку, що стаття 111-1 КК України повинна містити положення про заохочення, як у випадку з державною зрадою, коли особа може

бути звільнена від кримінальної відповідальності, в той час як менш тяжкі правопорушення не передбачають такої можливості. З урахуванням цього можна зробити кілька загальних висновків:

1) законодавець нарешті вирішив проблему правової боротьби з колабораціонізмом через введення кримінальної відповідальності;

2) досить детальний опис форм колабораційної діяльності має більше попереджувальний, аніж покарання характер;

3) ефективність кримінально-правової боротьби з колабораціонізмом залежить від легалізації стратегії перехідного правосуддя, чіткого визначення ознак об'єктивної сторони (що дозволить відмежувати колабораційну діяльність від державної зради) та політичної реалізації змін у законодавстві.

Запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є виправданим заходом для захисту суверенітету України. Важливо забезпечити чітке тлумачення норм, їх пропорційне застосування та врахування індивідуальних обставин кожної справи. Такий підхід сприятиме зміцненню правової системи та довіри до судочинства.

Практика застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність стикається з численними труднощами. Це питання присвячено вивченню основних проблем, що виникають у процесі розслідування, доказування та судового розгляду таких справ, а також аналізу можливих шляхів їх вирішення.

Необхідно звернути увагу на таку характеристику колабораційної діяльності, як добровільність здійснення дій. Це питання також викликає розбіжності в наукових підходах. Наприклад, Ю. Василенко зазначає, що «об'єктивна сторона кожного з передбачених ст. 111-1 КК України кримінальних правопорушень відображає найбільш типові варіанти добровільної співпраці з агресором під час тимчасової окупації. Він підкреслює необхідність більш чіткої юридичної дефініції поняття «добровільність» у контексті співпраці з державою-агресором» [29].

Натомість інші дослідники та практики виділяють конкретні частини ст. 111-1 КК України, де добровільність є обов'язковою ознакою. Наприклад, судді у своїх дослідженнях зазначають, що згідно з ч. 2, 5, 7 лише сам факт добровільного обрання громадянином України посади є достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності [30]. М. Хавронюк, у свою чергу, стверджує, що лише для п'яти форм цього кримінального правопорушення добровільність визначена законодавцем як обов'язкова ознака. Водночас він вважає добровільність характерною рисою співпраці з державою-агресором [31].

Тобто в цих дослідженнях акцентується увага на тому, що не всі форми колабораційної діяльності в законодавстві містять ознаку добровільності, хоча вони повинні її мати, оскільки

співпраця з ворогом може бути лише добровільною. Тому доцільно звернути увагу на правозастосовну практику цього питання. У справі № 335/1798/23 особа була обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. Суд встановив, що «ОСОБА_5, добровільно обійнявши посаду старшого дізнавача у незаконному правоохоронному органі «народній міліції» на тимчасово окупованій території, вчиняв дії, що служили інтересам окупаційної влади» [32].

У іншій справі, Дзержинський районний суд м. Харкова визнав, що «суд вважає доведеною винність ОСОБА_4 у колабораційній діяльності, тобто у добровільному зайнятті посади в незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території, що відповідно кваліфікується за ч. 2 ст. 111-1 КК України» [33]. Як видно, за частинами 2 та 7 суди встановлюють добровільність як необхідну ознаку злочинної діяльності.

Реєстр судових рішень не надає даних про вироки за ст. 111 КК України, що стосуються колабораційної діяльності, які б включали елементи, передбачені ч.ч. 2-4 ст. 111-1 КК. Однак це не свідчить про відсутність колаборації в сферах інформації, освіти, економіки та адміністрації. Така діяльність мала масовий характер, і органи правосуддя України виявилися неготовими до її масштабів. Наприклад, до окупації в Криму та Севастополі функціонувало 660 шкіл, у яких 13 тисяч дітей навчалися українською мовою. До 2019 року кількість таких шкіл скоротилася на 87%, а число учнів, які навчалися українською, зменшилось у 150 разів [34].

Загалом, значна кількість справ за ст. 111 КК стосується добровільного обрання громадянами України посад у незаконних органах влади, створених на окупованій території. Так, один із засуджених погодився обійняти посаду «міністра охорони здоров'я АР Крим» відповідно до «Постанови Верховної Ради АР Крим» від 28.02.2014 [35]. Інший засуджений у 2015 році погодився стати «заступником міністра спорту Республіки Крим» в окупаційному уряді, де він відповідав за впровадження фізкультурно-спортивного комплексу ГТО [36]. Також були випадки, коли українці обіймали посади у незаконно створених міністерствах, виконуючи завдання держави-агресора Росії у сфері торгівлі та економічної політики [37]. Окрему категорію становлять вироки щодо депутатів, які брали участь в організації незаконних виборів і референдумів. Наприклад, депутат Верховної Ради АР Крим проголосував за постанови, що оголошували референдум та незалежність Криму, і продовжив роботу у «Державній Раді Республіки Крим» [38].

Окрім цього, найбільш поширеними є справи, що стосуються зайняття посад у незаконних судових чи правоохоронних органах, створених

на окупованій території. Наприклад, розслідується справа суддів, які залишалися працювати в судових органах на тимчасово окупованих територіях. Один з суддів, працюючи в «Апеляційному суді Республіки Крим», продовжив здійснювати «правосуддя» за законами РФ і був призначений на посаду в «Верховний суд Республіки Крим» [41].

Також є вироки стосовно прокурорів, які добровільно вступили до служби в так званій «Воєнній прокуратурі Чорноморського флоту Російської Федерації», де займали посади високого рівня і представляли інтереси окупанта в судах [42].

Варто зазначити, що вказані вище випадки колаборації з агресором, які відбулися в період з 20 лютого 2014 року по 14 березня 2022 року, стосуються виключно дій, вчинених на території Автономної Республіки Крим, яка була тимчасово окупована Російською Федерацією. Що стосується окремих районів Донецької та Луганської областей, які з 7 квітня 2014 року вже не перебували під контролем України, то відсутні обвинувальні вироки за ст. 111 КК України. Це можна пояснити наступними обставинами. До 7 травня 2022 року частини Донецької та Луганської областей не мали офіційного статусу тимчасово окупованих Росією [43]. Крім того, суди враховували статус «ДНР» та «ЛНР» як терористичних організацій. Такий підхід призвів до того, що співпраця громадян України з представниками «ДНР» та/або «ЛНР» кваліфікувалася не за ст. 111 КК України, а, здебільшого, за ст. 258-3 КК України [44].

Щодо кваліфікації колабораційних дій, передбачених ч. 8 ст. 111-1 КК України, то не йдеться про значне пом'якшення покарання порівняно з державною зрадою. Дії осіб, зазначених у частинах п'ять-сім ст. 111-1 КК України, що призвели до загибелі людей або тяжких наслідків, караються позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти років до довічного позбавлення волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з можливістю конфіскації майна або без такої.

Аналіз судової практики за ст. 111 КК України у період з 2014 по 2022 роки показує, що колабораціонізм існував і до введення ст. 111-1 КК

України, підпадаючи під інші статті КК України, зокрема, під ознаки державної зради. Такими формами колаборації були, зокрема, добровільна участь громадянина України в збройних силах держави-агресора; добровільне зайняття посад, пов'язаних з організаційно-розпорядчою або адміністративно-господарською діяльністю в незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях; участь у проведенні незаконних виборів та/або референдумів на цих територіях; організація політичних заходів або проведення діяльності в незаконних судових чи правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території АРК. Не менш поширеним є випадки колаборації в Донецькій та Луганській областях, які з 7 квітня 2014 року вийшли з-під контролю України. Проте відсутність статусу тимчасово окупованих територій та визнання «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями призвело до кваліфікації колабораційної діяльності переважно за ст. 258-3 КК України.

Як висновок, можна сказати, що аналіз практики застосування норм про відповідальність за колабораційну діяльність виявив низку проблем, пов'язаних із недостатньою чіткістю правового регулювання, відсутністю єдиної судової практики та складністю доведення вини осіб. Зокрема, у багатьох випадках складно відокремити добровільну співпрацю з окупаційною владою від дій, які були здійснені під примусом і тому необхідно уникнути надмірної криміналізації дій осіб, які діяли під примусом або без належного усвідомлення своїх дій. Визначення поняття та ознак колабораційної діяльності має ключове значення для її кримінально-правової кваліфікації, забезпечення справедливості правосуддя та попередження таких злочинів у майбутньому.

Не треба забувати про презумпцію невинуватості та принцип: ніякого покарання без закону. Формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну оцінку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдаватися до заходів, що вплинуть на права особи. Закон має бути доступний для зацікавленої особи, яка, зокрема, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе, як вимагає цього Європейський суд з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 25–26. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2198-IX. Ст. 131.
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. редакція від 23.02.23 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shc> (дата звернення: 22.11.2024).
3. СБУ викрила понад 30 освітян-колаборантів, які займалися русифікацією захоплених українських шкіл. URL: <https://t.me/SBUkr/7200> (дата звернення: 10.03.2025).
4. Дерейко І. І. Колабораціонізм, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolaboracionizm> (дата звернення: 11.04.2025).

5. Василенко Ю. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. DOI 10.32782/chasopyskiiivp/2022-1-1(дата звернення: 10.04.2025).
6. Антонюк Н., Анісімов Г. Розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_22_Antonuk_Anisimov.pdf (дата звернення: 05.04.2025).
7. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kriminalnogo-kodeksu/> (дата звернення: 09.04.2025).
8. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26 жовтня 2023 р. у справі № 335/1798/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114448768>(дата звернення: 11.02.2025).
9. Вирок Держинського районного суду м. Харкова від 24 жовтня 2023 р. у справі № 638/13458/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114380083>(дата звернення: 10.12.2024).
10. У Криму кількість учнів з навчанням українською зменшилась у 150 разів URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2829573-u-krimu-kilkist-ucniv-z-navcannam-ukrainskou-zmensilas-u150-raziv.html> (дата звернення: 05.12.2024).
11. Вирок Дніпровського райсуду від 13 липня 2020 р у справі № 755/9714/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90382108> (дата звернення: 27.03.2024).
12. Вирок Дніпровського райсуду м. Києва від 13.09.2018 р., спр № 755/9152/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76596065#> (дата звернення: 14.12.2024).
13. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 01.11.2022 р. Справа № 461/2772/22, провадження № 1-кп/461/441/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107092078> (дата звернення: 11.12.2024).
14. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 05 жовтня 2022 року, справа № 759/17801/17, провадження № 1-кп/759/61/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106600949> (дата звернення: 03.11.2024).
15. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року, справа № 759/5737/17 пр. № 1-кп/759/42/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82966001> (дата звернення: 07.10.2024).
16. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 24 жовтня 2022 р., URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107028003> (дата звернення: 03.11.2024).
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n34> (дата звернення: 10.12.2024).

Дата першого надходження статті до видання: 21.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025